

WOJSKO PRUSKIE W SIERADZU (1793–1806)

Streszczenie. Prusy Południowe – prowincja utworzona z ziem zagarniętych w wyniku II rozbioru Polski (1793) – stała się natychmiast integralną częścią monarchii Hohenzollernów. Niezwłocznie też zaczęto dokonywać zmian w sposobie jej zarządzania, dążąc do jak najszybszego upodobnienia do tzw. „starych prowincji”. W wielu miastach i miasteczkach umieszczano mniejsze lub większe jednostki wojskowe – dotyczy to również Sieradza. Początkowo były to niewielkie formacje. Wybuch powstania kościuszkowskiego (1794) w Prusach Południowych oraz sukcesy insurgentów (m.in. krótkotrwałe opanowanie Sieradza), uświadomiły Prusakom potrzebę wzmocnienia obecności wojskowej w prowincji. Po nastaniu pokoju w mieście ulokowano batalion fizyliarów numer 8. Stale przebywało tutaj kilkuset żołnierzy, wielu z nich towarzyszyły rodziny. Wszystko to miało wpływ na oblicze etniczne niewielkiego wszak miasta. Atmosferę wzajemnych relacji przez wiele lat ożywiał konflikt między dowódcą batalionu a władzami miejskimi. Baron Franz Leopold von Kloch po przybyciu do miasta zakupił posesję należącą w przeszłości do zmarłego burmistrza Antoniego Kwiatkowskiego. Zdaniem mieszkańców nastąpiło to z pominięciem ich praw, gdyż za sprawą jego długów domostwo stało się własnością Sieradza. Magistrat wstąpił na drogę sądową, zaś cała sprawa dla Klocha zakończyła się dopiero w 1816 r., kiedy odsprzedał posesję. Przebiegiem i wynikami sporu były zainteresowane najwyższe czynniki, w tym sam Fryderyk Wilhelm III. Wymarsz większości żołnierzy na wojnę z napoleońską Francją (1806) zakończył pobyt fizyliarów w Sieradzu.

Słowa kluczowe: Prusy Południowe, Sieradz, XIX wiek, wojsko pruskie, 8 batalion fizyliarów, pułkownik Franz Leopold von Kloch

Po zajęciu ziem polskich w wyniku II zaboru (1793) Prusacy rozmieścili na ich terenie znaczne siły wojskowe. W zamyśle nowych władców stabilizacji politycznej miało służyć odpowiednie nasycenie zajętych terenów siłą militarną. Stąd też liczne ośrodki miejskie, nawet niewielkie, stały się miejscem stacjonowania zaborczej armii. O skali zagadnienia świadczy fakt, że na obszarze departamentu kamery kaliskiej (jednego z trzech w nowej prowincji) znany statystyk August Holsche naliczył siedemnaście miejsc stacjonowania większych

jednostek (1800) – w tym również Sieradz¹. Jak wynika z zestawienia finansowego sporządzonego na lata 1804–1805, na tym samym terenie wyznaczono dwadzieścia miast garnizonowych². Przedmiotem niniejszego opracowania jest fragment przeszłości Sieradza, związany z pobytem w jego murach żołnierzy pruskich, zwłaszcza zaś batalionu fizyliarów numer 8 (dowodzonego przez pułkownika Franza Leopolda von Klocha)³. Jego pododdziały przybyły do miasta wkrótce po powstaniu kościuszkowskim i pozostawały do czasu wymarszu na wojnę z Napoleonem (1806–1807), kończącą władanie Hohenzollernów na ziemiach środkowej Polski.

Powstałe w tym okresie prace historyczno-statystyczne – których przykładem jest choćby dzieło Holschego, radcy rejencji w nieodległym Piotrkowie, następnie w Białymstoku – przynoszą wprawdzie informacje o wojsku, jednak całość zawiera się w suchym przekazie statystycznym, gdzie narrację zastępuje kwantum, uzupełnione nazwami jednostki i jej szefa⁴. Niewiele wiemy o obecności fizyliarów w Sieradzu – lekkiej piechoty tworzonej zgodnie ze zmieniającymi się potrzebami pola walki⁵. Zdecydowanie więcej miejsca, ze względu na zachowany materiał archiwalny zajmuje spór wokół posiadłości zwanej Kwiatkowszczyzną, w której posiadanie wszedł dowodzący w mieście baron von Kloch⁶. I nie jest to tylko specyfika Sieradza: o garnizonach południowopruskich pisano niedużo, wymieniając je tylko w zestawieniach⁷. Wyjątek stanowią

¹ A.C. HOLSCHKE, *Geographie und Statistik von West-, Süd und Neu- Ostpreußen*, Bd. 2, Berlin 1804, s. 565–566.

² Jako 21. – wieś Barkowice w powiecie piotrkowskim, *vide*: D. ŁUKASIEWICZ, *Sarmatyzm i Prusy na przełomie XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2015, s. 391–394 (tabela 15 – „Wydatki na wojsko w Prusach Południowych w latach 1804/1805”).

³ Problematykę pobytu wojsk pruskich na ziemiach polskich II i III rozbioru omówił Z. WŁODARCZYK, *Wojsko w mieście. Żołnierze Hohenzollernów w Prusach Południowych (1793–1806)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2019, t. 103, s. 73–88.

⁴ O tego rodzaju produkcjach *vide*: J. WĄSICKI, *Pruska literatura urzędnicza z końca XVIII i początku XIX wieku, opisująca ziemie polskie zaboru pruskiego*, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1958, t. 4, z. 2, s. 257–269.

⁵ W Widawie jedną z kompanii sieradzkiego batalionu dowodził Johann D. York von Wartenburg, późniejszy generał, reformator pruskiej piechoty, *vide*: J.G. DROYSEN, *York von Wartenburg. Ein Leben preußischer Pflichterfüllung*, Essen [b.d.].

⁶ *Sieradz. Dzieje miasta*, t. 1: *Sieradz. Dzieje miasta do 1793 roku*, red. Z. ANUSIK, Łódź–Sieradz 2014, *passim*.

⁷ A v. LYNCKER, *Dier altpreussische Armee 1714–1806 und ihre Militärkirchenbücher*, Berlin 1937; *Die Kampfhandlungen der brandenburgisch-preussischen Armee 1627–1807. Ein Quellenhandbuch*, hrsg. G. GIERATHS, Berlin 1964.

Poznań⁸, Warszawa⁹, ostatnio zaś Piotrków (Trybunalski) i Radomsko¹⁰. Podstawę opracowania stanowią archiwalia będące spuścizną Generalnego Dyrektorium Prus Południowych, przechowywane zarówno w Warszawie, jak i w Berlinie. Niestety dominują tu zagadnienia związane z nabyciem przez von Klocha Kwiatkowszczyzny. Spór ten na wiele lat zdominował relacje między władzami miejskimi a wojskowymi. I nie tylko: konflikt absorbował najwyższe czynniki pruskie, z monarchą i ministrem prowincji włącznie. Nie zachowały się materiały wytworzone przez władze miejskie. Pobyt wojska w mieście opierał się na mniej lub więcej dobrowolnej współpracy z mieszczaństwem – nie ma więc informacji na temat obsługi wojskowych (*servis*) – akt wytworzonych przez administrację miejską.

Wkroczenie wojsk pruskich do Sieradza (1793)

Dnia 23 stycznia 1793 r. podpisano w Petersburgu konwencję rozbiorową – Rosja i Prusy dokonały II rozbioru Polski. Łupem tych ostatnich padły ziemie związane z początkami polskiej państwowości – Wielkopolska¹¹. Tym samym województwo sieradzkie znalazło się w obrębie nowo utworzonej prowincji,

⁸ H. SOMMER, *Posen als militärischer Standort in südpreussischer Zeit*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft Provinz Posen” 1911, Jg. 26, 1. Halbband, s. 6–89. Po części również zagadnienie podejmuje: G.Ch. UNRUH, *Widerstand einer Stadt gegen die Garnison in südpreussischer Zeit (Unruhstadt 1795/9)*, „Grenzmärkische Heimatblätter” 1938, H. 1, s. 48–53 [Kargowa, dep. kam. poznańskiej]. Praca Sommera (*Preussische militärische Standorte im Posener Lande, in Westpreussen und Oberschlesien*, Sonder-Abdruck aus Heft 25 der Deutschen Wissenschaftl. Zeitschrift f. Polen, Poznań 1933, s. 51–67) zawiera niestety informacje o miastach, które po 1815 r. ponownie znalazły się pod panowaniem pruskim.

⁹ J. KOSIM, *Okupacja pruska i konspiracje rewolucyjne w Warszawie 1796–1806*, Warszawa 1976, w wersji skróconej, popularnej: *Pod pruskim zaborem. Warszawa w latach 1796–1806*, Warszawa 1980.

¹⁰ Z. WŁODARCZYK, *Pruska obecność wojskowa w Piotrkowie Trybunalskim (1793–1806)*, „Rocznik Łódzki” 2012, t. 59, s. 155–169; IDEM, *Na przelomie epok. Radomsko pod panowaniem pruskim (1793–1806)*, Radomsko 2015. Ponadto IDEM, *Wojsko w mieście...*, s. 73–88.

¹¹ Nabytki pruskie obejmowały: województwa poznańskie, gnieźnieńskie, kaliskie, sieradzkie, miasto i klasztor w Częstochowie, ziemię wieluńską, województwo łęczyckie, powiat kujawski, ziemię dobrzyńską, województwa rawskie i płockie, *vide: Patent Obwieszczający względem rozporządzeń Justycji Duchownej i Świeckiej w Prowincjach posiadanych dotąd do Korony Polskiej a teraz przez Najjaśniejszego Króla Imię Pruskiego w posesję zabranych województw...*, Berlin 16 IV 1793.

tw. Prus Południowych (*Südpreussen*). Nazwa ta określała jej położenie względem wcześniej zagarniętych ziem Rzeczypospolitej. Nowy nabytek Hohenzollernów stanowił, planowane od dawna, połączenie zdobytego na Austrii Śląska z Pomorzem oraz Prusami Zachodnimi i Wschodnimi¹².

Jedna z kolumn, dowodzona przez gen. Karla von Pollitza, wkroczyła w granice Rzeczypospolitej w okolicach Wschowy (koniec stycznia 1793), by przez Leszno i południową część województwa poznańskiego dojść do Sieradza, Lutomierska i dalej Rawy. Zgrupowanie to 17 lutego nawiązało kontakt z oddziałami von Franckenberga, zajmującymi pozycje w okolicach Grabowa (nad Prosną), wysłanymi z Poznania w celu zajęcia Kalisza, następnie ruszyło w kierunku Poddębic. Brak dokładnych informacji o niepokojach, które dały o sobie znać na obszarze województwa sieradzkiego. Głównodowodzący gen. Wichard von Moellendorff nakazał operującemu na tym terenie Pollitzowi zdławienie ich w zarodku¹³.

Zaborcy liczyli się z wrogimi reakcjami w miastach – zwłaszcza tych większych. Sposób wykonywania władzy w państwie Hohenzollernów był całkowicie obcy polskim tradycjom. Niewielkie znaczenie zgromadzeń stanowych, wszelkie dziedziny aktywności społecznej pod kontrolą wszechogarniającej administracji, racja stanu egzekwowana z bezwzględną surowością różniły zasadniczo Prusy od Rzeczypospolitej. Król ze swoim gabinetem, Generalne Dyrektorium i podlegające mu w terenie kamery tworzyli system zdecydowanie obcy polskiej praktyce i tradycjom administracyjnym – system, który za sprawą mianowanych urzędników ściśle nadzorował miasta¹⁴. Jednym z elementów nowej rzeczywistości była trwała obecność reprezentantów zaborczego państwa – cywilnych i wojskowych – w publicznej przestrzeni prowincji. Sporo miast, a wśród nich nawet te niewielkie, stało się miejscem pobytu wojska – najczęściej w sile kompanii lub szwadronu. Dotyczy to również Sieradza, który pierwotnie należał do grupy ośrodków typowanych na siedzibę drugiej południowopruskiej kamery (pierwszą zainstalowano w Poznaniu). Niestety charakter zabudowy, stan sanitarny oraz wielkość dyskwalifikowały miasto z grona pretendentów

¹² J. TOPOLSKI, *Rozwój absolutnego państwa pruskiego i rola Prus w rozbiorach Polski*, [w:] *Węzłowe problemy dziejów Prus XVII–XX wieku*, red. G. Labuda, Poznań 1971, s. 51–54.

¹³ *Das Jahr 1793. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Organisation Südpreussen*, hrsg. R. PRÜMERS, Poznań 1895, s. 4–5, 10, 27, 32–37, 42, 45, 49, 52.

¹⁴ Z. WŁODARCZYK, *Nadzór nad miastami w departamencie kamery kaliskiej Prus Południowych. Inspekcje podatkowe*, „Rocznik Wieluński” 2002, t. 2, s. 176–188.

do takiej lokalizacji. Podobnie zresztą rzecz się miała z Łęczycą – również stolicą województwa. Ostatecznie za sprawą min. Ottona von Vossa kamerę umieszczono w Piotrkowie¹⁵.

Można przypuszczać, że sieradzcy sławetni obawiali się ograniczenia uprawnień uzyskanych wraz z ustanowieniem Konstytucji 3 maja. Znane są sympatie polityczne znacznej części mieszczaństwa sieradzkiego. Niestety nowe regulacje obowiązywały bardzo krótko. W scentralizowanym państwie, jakie stanowiły Prusy, trudno było marzyć o samorządzie. Katalog obaw uzupełniały przyszłe obciążenia finansowe oraz obowiązek zakwaterowania żołnierzy. Młodzi, zwłaszcza ubożsi, mogli się spodziewać poboru do wojska i wieloletniej służby pod obcymi sztandarami. Wszystko to pozwala przypuszczać, że nowi władcy nie znaleźli przychylności, z niepokojem oczekiwano na ich pierwsze decyzje¹⁶.

Konwencja petersburska zawierała dyspozycję, że przejście pod zarząd cywilny winno nastąpić między 5 a 21 kwietnia 1793 r. Miało się to dokonać poprzez zawieszenie godła i publiczne odczytanie patentu królewskiego¹⁷. Obowiązek ten powierzono dwuosobowemu zespołowi, po jednym dla każdego okręgu (powiatu). W sieradzkim obowiązki te mieli wypełniać: radca von Reinersdorf (Brzeg) oraz niejaki Kowarziek z Kietrza (obecnie powiat głubczycki), określane jako notariusz¹⁸. Jak to lakonicznie ujął nieznany obserwator, a zanotował proboszcz z Rzeczyicy (obecnie powiat Tomaszów Mazowiecki), ks. Jędrzej Kitowicz: „król pruski do opanowania kraju polskiego nie zażył harmaty ani flint, tylko ćwieczków i młotka do przybijania uniwersałów i orłów”. Królewscy wysłannicy „w miastach zaś i miasteczkach oddawali takie egzemplarze [uniwersały królewskie – Z.W.] burmistrzom, a drugie do kościoła, trzecie przybijali do drzwi ratusznych; w każdym także mieście na bramach, a gdzie tych nie masz, na słupie w środku rynku wkopanym przybijali orła czarnego na blasze żelaznej

¹⁵ Z. WŁODARCZYK, *Siedziby Kamer Wojenno-Ekonomicznych w Prusach Południowych (1793–1806)*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny” 2001/2002, t. 8/9, s. 84–85.

¹⁶ Z. ANUSIK, *Władze Sieradza po uchwaleniu Konstytucji 3 Maja 1793 r.*, [w:] *Sieradz. Dzieje miasta do 1793 roku*, red. IDEM, Łódź–Sieradz 2014, s. 351–353; H. ŻEREK-KLESZCZ, *Wieluń w latach 1580–1792 na tle dziejów Rzeczypospolitej*, [w:] *Wieluń. Monografia miasta*, t. 1, red. A. SZYM-CZAK, s. 256. Nastroje panujące wśród wszystkich warstw mieszkańców zajętych ziem opisuje J. Wąsicki, *Powstanie kościuszkowskie w Wielkopolsce*, Poznań 1957, s. 21–42.

¹⁷ I.Ch. BUSSENIUS, *Die preussische Verwaltung in Süd- und Neustpreussen*, Heidelberg 1960, s. 46.

¹⁸ *Das Jahr 1793...*, s. 45.

wymalowanego i brali na to zewsząd rewersa”¹⁹. Niedługo potem, w Poznaniu 7 maja odbyło się homagium, w uroczystości tej byli zobowiązani wziąć udział przedstawiciele sieradzkich mieszczan²⁰.

Sieradz w planach pruskich

Sieradz – za czasów Rzeczypospolitej stolica województwa – wypada zaliczyć do ośrodków średniej wielkości. W momencie przejścia pod panowanie Hohenzollernów zamieszkiwały tutaj 1234 osoby. Nie zadawała stan sanitarny: tylko rynek oraz ulice Krakowska i Klasztorna pokryte były brukiem, przy czym jego stan odbiegał od norm przyzwoitości. W przypadku pozostałych ulic należało się tylko domyślać, że dawniej posiadały trwałą nawierzchnią. W tym czasie spośród 191 domów tylko jeden był murowany. Zabudowa miejska skupiała się w centrum – 113 budynków oraz na dwóch przedmieściach: Krakowskim i znacznie mniejszym Toruńskim. Już jednak pod koniec panowania pruskiego (1805) w sporządzonym przez urzędnika kamery, Karla Oswalda, zestawieniu znajdujemy informację, że w mieście było 235 domów, w tym dwadzieścia murowanych. Istotne, że było aż 78 pustych placów – zapewne stanowiły smutną pozostałość po pożarach, które nawiedziły Sieradz w poprzednich latach²¹.

W końcu czerwca 1793 r., von Moellendorff informował zwierzchników w Berlinie, że „oprócz Poznania, Torunia, Wschowy i co najwyżej Piotrkowa prawie żadna miejscowość nie nadaje się do obsadzenia załogą”²². W przypadku Sieradza pochodzący z tego okresu opis (*Indaganda*) przynosi informacje,

¹⁹ J. KITOWICZ, *Pamiętniki, czyli historia Polska*, oprac. P. MATUSZEWSKA, Warszawa 1971, s. 557–558.

²⁰ Brak niestety informacji o udziale sieradzan w homagium. Stosowne procedury w przypadku Radomska, *vide*: Z. WŁODARCZYK, *Na przelomie epok. Radomsko pod panowaniem pruskim (1793–1806)*, Radomsko 2015, s. 28–29. Tamtejszych sławetnych reprezentowało w Poznaniu dwóch mieszczan, w przypadku wojewódzkiego Sieradza mogło być ich więcej, wszyscy uczestnicy homagium otrzymali stosowne potwierdzenia. W Piotrkowie i Kaliszu tego dnia odbywały się uroczystości z udziałem wojska. O wydarzeniach w tych miastach pisały gazety berlińskie (*Das Jahr 1793...*, s. 58–59).

²¹ Z. WŁODARCZYK, *Sieradz pod panowaniem pruskim (1793–1806)*, „Na Sieradzkich Szlachach” 2009, nr 4 (96), s. 6–8.

²² *Das Jahr 1793...*, s. 741.

że miasto nie posiadało żadnej infrastruktury obronnej (*dermalen ofen*)²³. Radca podatkowy (*Commisarius loci*), który w początkach panowania pruskiego sporządził wspomniane zestawienie, uznał za stosowne wspomnieć, że do poprawy położenia miasta przyczyniłby się odpowiedniej wielkości garnizon²⁴. Rozwój sztuki wojennej wykluczał efektywne wykorzystanie murów do celów militarnych. Były one istotne z punktu widzenia administracji fiskalnej: miały znaczenie ochronne, co wykorzystywała zaborcza administracja ceł i akcyzy. Wzorem pruskim miasto i wieś obowiązywały zdecydowanie różne systemy podatkowe. W pierwszym przypadku była to akcyza płacona od produktów spożywczych, w drugim – kontrybucja, którą najprościej określić można jako podatek rolny²⁵. Nie mury jednak, lecz charakter zabudowy i położenie danego ośrodka decydowały o wykorzystaniu go przez władze wojskowe jako siedziby garnizonu i sztabów dużych jednostek. Przeważające w Sieradzu drewniane, niewielkie domostwa, kryte słomą lub gontem nie stanowiły o atrakcyjności miasta jako lokalizacji garnizonu, niemniej jednak w planach pruskich wojskowych występowało zawsze jako siedziba garnizonu.

Sprawy związane z przejściem armii pruskiej na stopę pokojową, dyslokacją jednostek, z tworzeniem garnizonów oraz ich zabezpieczeniem materialowym i finansowym po skończonej kampanii 1793 r. w Polsce zostały omówione w tzw. protokole piotrkowskim (*Petrikauer Protokoll*). Jego podpisanie nastąpiło 16 sierpnia 1793 r. przez stojącego na czele administracji prowincji min. Vossa oraz gen. mjr. Levina von Gesau – przedstawiciela centralnych władz wojskowych. W przygotowaniu dokumentu brali udział m.in. wyżsi oficerowie (Moellendorff, Christian Chlebowski) oraz cywile zaangażowani w obsługę wojska – prezydent kamery piotrkowskiej Ferdinand G. von Oppeln-Bronikowski. Dygnitarze konferujący w Piotrkowie ustalili, że powstanie nowy pułk piechoty, którego pododdziały zostaną rozmieszczone w Kaliszu, Sieradzu i Wieluniu, a batalion zakładowy (*Depot-Bataillon*) w Częstochowie. W przypadku lekkiej piechoty – fizylierów – zamierzano poszczególne bataliony umieścić

²³ Niestety z treści opisu dowiadujemy się, że szczegółowe informacje zawarto w sprawozdaniu kamery (nieдоступnym), które dołączono do części głównej (*Ein Mehreres sagt der Begleitungsbericht*), *vide*: J. WĄSICKI, *Opisy miast polskich z lat 1793–1794*, cz. 2, Poznań 1962, s. 798.

²⁴ „Die Belegung der Stadt mit einer verhältnismässigen Garnison”, *ibidem*, s. 801 (pyt. 38). Wśród innych propozycji radcy na uwagę zasługuje postulat uczynienia z Warty rzeki splawnej.

²⁵ J. WĄSICKI, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806*, Wrocław 1957, s. 132–134.

w Piotrkowie, Łowiczu, Płocku, Włocławku. Nie ustalono lokalizacji dla piątego batalionu na terenie prowincji. Przewidywano dla niego zakwaterowanie w Wieluniu lub Łęczycy. W planach pruskich sztabowców pojawiły się również kandydatury takich miast, jak Szadek oraz Radomsko wraz z Pławнем, w którego okolicach zamierzano zbudować twierdzę. Sieradz nie był brany pod uwagę w przypadku kawalerii: szwadrony huzarów i dragonów planowano umieścić m.in. w Widawie, Szadku i Warcie (najbliższe lokalizacje)²⁶.

Plany dyslokacji wojsk, powstałe w Piotrkowie latem 1793 r., nie zostały zrealizowane z powodu wybuchu powstania kościuszkowskiego. Podczas przygotowań do interwencji przeciwko insurgentom Sieradz stał się jednym z kluczowych punktów koncentracji wojsk pruskich. Wiosną 1794 r. ulokowano tutaj sztab grupy gen. mjr. von Lichnowsky'ego. W jej skład wchodziło sześć batalionów piechoty oraz czternaście dział, w sumie ok. 4200 żołnierzy. Poszczególne jednostki stacjonowały w Sieradzu, Wieluniu, Kaliszu, Krotoszynie, Piotrkowie, Łowiczu, Łęczycy i Kole. W mieście znajdowały się również magazyny etapowe, w których przechowywano czterytygodniowe zapasy żywności²⁷.

Po wyjściu zgrupowania przeznaczonego do walki z insurgentami pozostały niewielkie oddziały mające strzec obszarów etapowych. Jeden z nich, stojący w Sieradzu (niespełna pięćdziesięciu żołnierzy), zaatakowali powstańcy i po kilku godzinach walki zmusili do poddania się (24 sierpnia 1793). Następnego dnia jeńców wraz z urzędnikami i ich rodzinami odesłano w kierunku granicy ze Śląskiem. Łupem zwycięzców padły magazyny solny i prowiantowy. Sytuacja uległa zmianie po kilku dniach, kiedy miasto znów wróciło pod panowanie pruskie. Żołnierze, dowodzeni przez von Bonina, złupili mieszkańców oraz kościół Dominikanów. Nie dość na tym: grabieżcy dokończyli swoje dzieło, gdy wrócili po kilku dniach, maszerując na Kalisz²⁸.

W końcu 1795 r. zapasy żywności, gromadzone w sieradzkich magazynach, przeznaczono na zaopatrzenie wojska w Warszawie, która miała przejść we władanie pruskie – stało się to 9 stycznia 1796 r. Niestety nie udało się przerzucić mąki i zboża z Sieradza (ponadto z Częstochowy i Wielunia), na przeszkodzie

²⁶ *Das Jahr 1793...*, s. 755–756.

²⁷ S. HERBST, *Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 roku*, Warszawa 1983, s. 158–159.

²⁸ M. WISIŃSKA-KLUBA, *Insurekcja kościuszkowska w Sieradzkim*, [w:] *Leksykon Miasta Sieradza*, red. S.T. OLEJNIK, Sieradz 2006, s. 112–113.

stały warunki pogodowe i szerzące się choroby. W mieście ulokowano (listopad 1795) dwie kompanie z pułku von Thiell'ego, oczekujące na wejście do Warszawy; jednostki te ze względu na trudności aprowizacyjne nie mogły stacjonować w miastach położonych w jej pobliżu²⁹.

Bardzo ważną rolę w systemie obronnym Prus w XVIII i XIX w. pełniły twierdze, powstające i utrzymywane znacznymi nakładami. Wkrótce po zajęciu ziem polskich w wyniku II rozbioru przystąpiono do opracowywania planów obrony wschodnich granic (nowych), w tym przypadku niepoślednie znaczenie miała linia Warty. Chronologicznie najwcześniej planowano budowę twierdzy w okolicach Pławna (górną Wartą). Okolice miasteczka wizytował Fryderyk Wilhelm II podczas swojej pierwszej podróży po nowej prowincji. Prace fortyfikacyjne prowadzono również w Łęczycy. W latach 1803–1806 władze wojskowe prowadziły przygotowania – choć koncepcja ta powstała z pewnością wcześniej – do budowy umocnień we wsi Strońsko nieopodal Sieradza. Przeprowadzono wstępne rozmowy z jej właścicielem Sulimierskim, który zgodził się przekazać swoją posiadłość za odpowiednim odszkodowaniem. Prace przygotowawcze nie wyszły jednak poza etap pomiarów, które prowadzili kpt Gotthilf Keibel z twierdzy w Koźlu oraz por. Forell i por. Hülsen (Świdnica)³⁰. Utrata ziem polskich wskutek wojny 1806–1807 uczyniła plany pruskie nierealnymi.

Batalion fizylierów numer 8

Po klęsce powstania do Sieradza skierowano batalion fizylierów numer 8, który stacjonował tutaj do końca istnienia Prus Południowych. Dowodził nim Johann Friedrich von Eysenhardt (Eisenhardt, Eisenhart), którego zastąpił baron Franz Leopold von Kloch. Jedna kompania tego batalionu stacjonowała w Widawie (27 km od Sieradza). Według Holschego było to rozwiązanie tymczasowe, gdyż przewidywano rozbudowę Sieradza, co zwiększyłoby możliwości zakwaterowania wojska. O takim rozwiązaniu świadczy fakt, że w zestawieniu Oswalda z 1798 r. znajdujemy przy garnizonie w Widawie uwagę „ad interim”

²⁹ J. KOSIM, *Okupacja pruska i konspiracje rewolucyjne w Warszawie. 1796–1806*, Wrocław 1976, s. 24, 30.

³⁰ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Generalne Dyrektorium Prus Południowych (dalej: GD SP) VI, sygn. 3128, Acta betr. die projectierte Anlage einer Festung beim Dorfe Stronsko ohnweit Sieradz 1803–1806, karty bez paginacji.

(tymczasowo). Dowodzili tam Hans David Ludwig von Yorck (do 1797), następnie mjr von Seehausen, natomiast sprawami związanymi z kwaterunkiem (*Servis Rendant*) zajmował się David, jednocześnie burmistrz. Możliwości zakwaterowania całego batalionu nie poprawił z pewnością pożar, który dotknął Sieradz w 1800 r. Już jednak w opisie z 1805 r., również autorstwa Oswalda, znajdujemy informację, że w Widawie stacjonował tylko niewielki pododdział z oficerem (*ein Comando*)³¹. W wyniku pożaru znaczna część miasta została obrócona w perzynę. Kataklizm stał się jednym z powodów tego, że zaniechano planów zamiany klasztoru Dominikanów w zakład karny (*Zuchthaus*). Przeciwno takiej lokalizacji przemawiały nie tylko kosztowne i długotrwałe prace budowlane, ale i fakt, że po wspomnianym pożarze mieszkało tam kilku oficerów z batalionu fizyliarów³². W nowych warunkach, po pożarze, starano się ograniczyć do minimum powstawanie obiektów z drewna jako łatwopalnych.

Bataliony fizyliarów istniały w armii pruskiej stosunkowo niedługo. Wobec braku lekkiej piechoty rozkazem gabinetowym z 27 lutego 1787 r. nakazano powołać dwadzieścia tego rodzaju batalionów (liczba ta uległa zmianom), do których wcielano niezbyt wysokich żołnierzy, uzbrajanych w lekkie karabiny. W tym roku ukazał się stosowny regulamin (*Reglement für die Königl. Preuß. leichte Infanterie*), w którym zawarto informacje o składzie batalionu i poszczególnych kompanii, porządku ćwiczeń, udziale w przeglądach (*Revüe*), służbie garnizonowej, aż po szkołę prostego żołnierza. Według regulaminu lekkiej piechoty poszczególne bataliony fizyliarów składały się z czterech kompanii, w tym jednej tzw. sztabowej. Każda z nich liczyła czterech oficerów (kapitan i trzech niższych rangą), dwunastu podoficerów, trzech muzyków (dwóch trębaczy i dobosz) oraz 150 żołnierzy (w tym dziesięciu strzelców), razem 165 żołnierzy i podoficerów, dodatkowo felczera. W sumie pełny stan batalionu stanowiło 661 żołnierzy i podoficerów oraz dziewiętnastu

³¹ „Widawa, mit einer Kompagnie dieses Bataillons, [sieradzkiego – dop. Z.W.] die aber nach Sieradz verlegt werden soll, sobald diese Stadt ausgebaut seyn wird”, A.C. HOLSCHE, *Geographie und Statistik von West-, Süd-, Neu- Ostpreussen...*, s. 565; A. RUSZKOWSKI, *Požary*, [w:] *Leksykon Miasta Sieradza...*, s. 275. Tajne Archiwum Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego (dalej: GStA PK) II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, III, Nr 181, k. 14 (Oswald 1798); AGAD, GD SP III, sygn. 173 (Oswald 1805).

³² AGAD, GD SP VI, sygn. 2948, b.p. Kamera kaliska do Generalnego Dyrektorium w Berlinie, Kalisz 9 maja 1801. Ostatecznie decyzja o zaniechaniu planów przebudowy zapadła w Berlinie wiosną 1803 r. Podobne plany (niezrealizowane) dotyczyły Wielunia, *vide*: Z. WŁODARCZYK, *Próba likwidacji klasztoru oo. Franciszkanów w Wieluniu w dobie tzw. Prus Południowych*, „Rocznik Wieluński” 2004, t. 4, s. 181–184.

oficerów. Stan bojowy jednostki (regulaminowy) wynosił 736 żołnierzy. Niższy sztab tworzyli: audytor (zarazem kwatermistrz batalionowy), czterech felczerów (w tym jeden batalionowy), rusznikarz i łożownik (sztychterz, *Schäfte*r). Uzupełnienie uzbrojenia stanowiła armata 3-funtowa z obsługą, przydzielana do jednostki w przypadku mobilizacji. Zakład batalionowy (w czasie wojny) składał się z oficera, czterech podoficerów i 80 żołnierzy³³.

Batalion numer 8 powstał w Namysłowie (1787), tam też oficjalnie stacjonował. Pierwotnie jednostkę tworzyły cztery kompanie wydzielone ze składu 6 pułku garnizonowego z Kozła (rozwiązanego w 1788). Organizatorem i pierwszym dowódcą był Julius Hans Friedrich von Plüskow (od 1 czerwca). Trzy lata później zastąpił go Karl G. von Hanff. Od września 1793 r. jego miejsce zajął wspomniany von Eisenhardt. Ostatnim dowódcą jednostki – dotyczy to głównie okresu jej stacjonowania w Sieradzu (i Widawie) – był von Kloch. W 1794 r. batalion został skierowany do walki przeciwko powstaniu kościuszkowskiemu, fizylierzy walczyli pod Skałą (18 maja), Rawką (6 czerwca), w Krakowie oraz brali udział w nieudanym oblężeniu Warszawy (Marymont) oraz potyczce pod Wielkim Magnuszewem. Za udział w bitwie pod Szczekocinami Fryderyk Wilhelm II nagroził go dwoma orderami „Pour le Mérite”³⁴.

Żołnierze jednostek fizylierów nosili zielone kurtki mundurowe, poszczególne oddziały różniły się między sobą kolorami wyłogów. Pozostałe części umundurowania były w kolorze białym (przez pewien czas nosili również zielone spodnie) i niebieskim³⁵. W przeciwieństwie do stacjonującego w Piotrkowie batalionu fizylierów Oswalda, jeszcze we wrześniu 1798 r. sieradzcy piechurzy byli zaliczani do jednostek śląskich (budżet), to znaczy, że produkcję i dostawę ich umundurowania powierzano wytwórcom śląskim³⁶.

Infrastruktura wojskowa w mieście obejmowała lazarety, wartownie, magazyny i stajnie. Zakwaterowanie żołnierzy oraz wszystkie związane z tym czynności

³³ *Reglement für die königl. Preuss. Leichte Infanterie*, wyd. Deckert, Berlin 1788.

³⁴ *Die Kampfhandlungen der brandenburgisch-preussischen Armee 1627–1807...*, s. 182.

³⁵ C. JANY, *Geschichte der Preussischen Armee vom 15 Jahrhundert bis 1914*, Bd. 3, Osnabrück 1967, s. 161–163; S. Herbst, *op. cit.*, s. 48; A. v. LYNCKER, *op. cit.*, s. 116–117; H. KNÖTEL, *Handbuch der Uniformkunde*, Hamburg 1937, s. 10–11.

³⁶ AGAD, GD SP IX, sygn. 231, k. 50–51. W takim to charakterze występowali w zestawieniu dostaw części umundurowania, sporządzonym przez Naczelne Kolegium Wojskowe. Natomiast duża część umundurowania batalionu Oswalda (Piotrków) pochodziła od wytwórców z Ostrowa i Zdun, ponadto Wschowy i Wrocławia.

nazywano serwisem. W tzw. „starych prowincjach” koszary znajdowały się tylko w dużych miastach i twierdzach, ale i tam częstokroć nie wystarczało miejsca dla żołnierzy, którzy musieli kwaterować w domach mieszczan. Gospodarz był zobowiązany przez urząd zajmujący się kwaterunkiem i jego finansową obsługą (*Servisamt*), aby przygotować miejsca do spania oraz schowek na części wyposażenia i przedmioty osobiste. W zależności od pory roku winien ogrzewać przynajmniej pomieszczenia, które zajmował sam z własną rodziną. Ponadto musiał udostępnić piec do gotowania posiłków³⁷. W Sieradzu nadzór nad kwaterunkiem żołnierskim (*Servis Rendant*) powierzono burmistrzowi policyjnemu Quademu (Oswald 1798), pod koniec panowania pruskiego stanowisko to nie było obsadzone.

W przypadku najuboższych władze wojskowe były zmuszone, aby zaopatrzyć kwatery w łóżka i materace, kołdry i prześcieradła. Bywało, że niezamożnych gospodarzy wspierano zaliczkami na zakup koniecznych sprzętów – przypadki takie zdarzyły się w miastach sieradzkiej inspekcji podatkowej. Wytwarzaniem kołder dla żołnierzy z jednostek rozlokowanych w nieodległych garnizonach (Wieluń, Sieradz, Widawa) zajmowali się m.in. pensjonariusze domu dla ubogich w śląskim Kluczborku (*Armenhaus zu Creuzburg*).

Wspomniany wcześniej Holsche zawitał do Sieradza 18 grudnia 1795 r., a z jego relacji dowiadujemy się, że w tym czasie odwach mieścił się w jednej z bocznych ścian ratusza. Sąsiadował z nim areszt cywilny, w zaadaptowanym na ten cel pomieszczeniu mogły przebywać trzy osoby. Jak zauważył urzędnik regencji, warunki były znośne, gdyż korzystano (wraz z odwachem) z jednego pieca. Z raportu powstałego w roku następnym dowiadujemy się, że w mieście w dalszym ciągu odczuwano brak więzienia. W tym czasie przeznaczono na ten cel dwie klitki w ratuszu (osobne wejścia), gdzie osadzano do sześciu osób. Można spekulować, że stało się to kosztem odwachu, który znalazł lokalizację w innym budynku; istotne, że pomieszczenia nie były zawilgocone³⁸.

W roku budżetowym 1798/1799 przewidziano następujące wydatki na lazarety: w Sieradzu 214 talarów 4 sgr (trzy kompanie batalionu fizylierów), natomiast w Widawie 118 talarów 4 sgr (czwarta kompania). Znaczna część tej kwoty była przeznaczona na opał (*Holz*), zapewnienie światła oraz wynajem odpowiednich

³⁷ H. SOMMER, *op. cit.*, s. 6–9.

³⁸ Z. WŁODARCZYK, *O więzieniu sieradzkim*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2012, nr 4 (108), s. 56–57.

pomieszczeń³⁹. Wydatki na lazaret nieznacznie wzrosły pod koniec panowania pruskiego: w roku budżetowym 1804/1805 zamierzano wydać na ten cel 286 talarów – w tym czasie cały batalion stacjonował już w Sieradzu⁴⁰.

Części żołnierzy towarzyszyły rodziny dzielące z nimi trudy pobytu w różnych garnizonach. W armii pruskiej starano się, by liczba żonatych nie była większa niż 1/3 stanu osobowego poszczególnych kompanii (szwadronów) – bardzo często wskaźniki te przekraczano. W początkach pobytu batalionu Kłocha w mieście kobiety i dzieci (329 osób) stanowiły 51% składu ludności wojskowej (Oswald 1798). Pod koniec panowania pruskiego było ich nieznacznie mniej – 49%, choć wobec powiększenia garnizonu (kompania z Widawy) poszczególne wartości wzrosły. W tym czasie bowiem tzw. ludność wojskowa obejmowała 857 osób, w tym 189 kobiet oraz 234 dzieci (Oswald 1805). Przykładowo w Warszawie było znacznie mniej kobiet i dzieci: w 1798 r. – 34,1% składu osobowego garnizonu⁴¹. Rodziny żołnierskie podlegały kompetencji sądów pułkowych, potomstwo żołnierzy – do momentu usamodzielnienia⁴².

Wojskowi otrzymywali każdego miesiąca pieniądze na utrzymanie żon i dzieci. Stąd też byli zobowiązani do podawania aktualnych danych rachmistrzom: liczba dzieci, ich wiek (choć ten nie miał wpływu na wysokość stawki). Zdarzały się przypadki, że rodziny były niepełne: żołnierze wychowywali dzieci samotnie. Stan taki mógł być trwały lub tymczasowy. Wielkość otrzymywanej kwoty uzależniano ponadto od stopnia/stanowiska. Czy otrzymywane środki mogły wystarczyć na zaspokojenie podstawowych potrzeb żołnierzy i ich rodzin? Wydaje się to niemożliwe.

³⁹ AGAD, GD SP IX, sygn. 113, k. 88.

⁴⁰ D. ŁUKASIEWICZ, *Sarmatyzm i Prusy na przełomie XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2015, s. 393.

⁴¹ S. SZYMKIEWICZ, *Warszawa na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle pomiarów i spisów*, Warszawa 1959, s. 185. Stosunkowo niski udział kobiet i dzieci w strukturze ludności wojskowej w Warszawie był spowodowany zapewne faktem, że miasto znalazło się pod panowaniem pruskim w początkach 1796 r. Natomiast z podobnymi proporcjami jak w Sieradzu mamy do czynienia np. w Wieluniu, gdzie następował systematyczny wzrost udziału kobiet i dzieci w strukturze ludności wojskowej w miarę krzepnięcia panowania Hohenzollernów na ziemiach polskich. Wprawdzie początkowo było to 34% (1798), lecz liczba ich wzrosła do 48% (1800) oraz 53% pod koniec panowania pruskiego (1805), *vide*: Z. WŁODARCZYK, *Wieluńskie w dobie Prus Południowych 1793–1806*, Wieluń 2005, s. 136.

⁴² J.H. BOLTE, *Anleitung zur Kenntniss des öffentlichen Geschäftsganges in den Preussischen Staaten*, Berlin 1804, s. 80–87.

Kwiatkowszczyzna

Baron von Kloch, licząc się z faktem, że przyjdzie mu stacjonować w Sieradzu przez wiele lat, postanowił zbudować w tym mieście dom. Nie wiadomo, czy na postępowanie oficera miały wpływ warunki kwaterowania, czy też podjął on działanie o charakterze komercyjnym⁴³. Zdaje się, że był człowiekiem przedsiębiorczym, zdecydowanie rzutkim, zainteresowanym zakupem nieruchomości, i to nie tylko na gruncie sieradzkim. Niedługo po przybyciu do tego miasta, już jako szef batalionu, wszedł w posiadanie posesji określanej jako Kwiatkowszczyzna (od nazwiska dawnego właściciela) – miejsca o bogatej i niezwykle skomplikowanej przeszłości.

Kłopoty, niejasny stan prawny majątności będącej w posiadaniu Antoniego Kwiatkowskiego, miały swój początek w czasach konfederacji barskiej. Oddziały wojskowe, zarówno żołnierze królewscy, Rosjanie, jak i konfederaci przechodzący przez Sieradz, zmuszali mieszczan do świadczeń pieniężnych przekraczających ich możliwości. Kwiatkowski – jako burmistrz – musiał realizować roszczenia wojskowych, zaciągał długi, nieopatrznie zabezpieczone własnym majątkiem. Z czasem nie był w stanie uregulować ciężących na nim zobowiązań. W związku z tym wierzyciele, „urodzeni” Krąkowski i Pstrokoński, skutecznie dochodzili swoich roszczeń wobec jego majątku. Przedmiot postępowania stanowiły zabudowania położone przy sieradzkim rynku, czyli wspomniana Kwiatkowszczyzna. Był to dom drewniany (parterowy?), podpiwniczony, składający się z dwóch izb (dużej i małej) oraz tyłuż komór. Jego zaplecze gospodarcze stanowiły: stajnia, chlewy, gorzelnia, karmnik oraz lamus. Władze Sieradza, na których ciążył obowiązek uregulowania należności, zajęły połowę zabudowań (drugą wcześniej przejęli Pstrokońscy). Czy motywem takiego postępowania były nieznanie bliżej inne zobowiązania Kwiatkowskiego? Faktem jest, że w 1789 r. – dwadzieścia lat po zaciągnięciu feralnych długów

⁴³ Von Kloch nie poprzestał tylko na nabyciu posesji w Sieradzu. Nie należał on do grupy uprzywilejowanych, którym na specjalnych warunkach sprzedano część majątków skonfiskowanych dotychczasowym polskim użytkownikom (problematyka ta posiada bogatą literaturę, ostatnio swoiste *résumé* przedstawił D. Łukasiewicz, *op. cit.*, s. 463–466). Rzutki oficer postanowił nabyć dobra Bedoń, transakcja miała dojść do skutku w dzień św. Jana 1803 r., *vide*: M. JANIK, T.M. NOWAK, H. ŻEREK-KLESZCZ, *Bedoń – dzieje miasta do 1939 roku*, Łódź 2009, s. 98. W 1816 r. Kloch występował jako właściciel Bedonia w powiecie brzezińskim, APŁOS, Notariusz Pstrokoński, sygn. 7 (akt nr 141/1816).

– zawezwano potencjalnych wierzycieli do zgłaszania pretensji. Jak można się spodziewać, zarówno sposób potraktowania schedy po Kwiatkowskim, jak i jej wycena wzbudziły protesty jego spadkobierców⁴⁴. Z czasem postanowiono Kwiatkowszczyznę sprzedać. Doszło do tego kilka lat po przejściu pod panowanie pruskie.

Stosowny akt sporządzono 8 listopada 1796 r. Przed sieradzką komisją sprawiedliwości stanęli z jednej strony przedstawiciele (*Representanten*) społeczności miejskiej oraz nabywca – von Kloch. Za 6000 złp, czyli 1000 talarów, kupił „dom narożny przy ulicy Klasztornej” wraz z ogrodem, stodołą i folwarkiem, znajdującymi się w innych częściach Sieradza. Uzyskane pieniądze, po zrzeczeniu się wszelkich praw przez Franciszka Kwiatkowskiego (syna Antoniego), miały zostać przekazane na zaspokojenie roszczeń potencjalnych wierzycieli, dopiero ewentualna pozostałość – trafić do rąk spadkobierców Antoniego.

Niestety działania przedstawicieli dawnych elit miejskich (wraz z byłym burmistrzem Tomaszem Świątkiewiczem) nie wzbudziły aprobaty reprezentantów nowych władz miejskich. Reprezentantem magistratu (*syndicus*), a zarazem obrońcą własności miejskiej (kamelarnej), był burmistrz sprawiedliwości Bless⁴⁵, który w kwietniu 1798 r. rozpoczął działania mające na celu wyjaśnienie tej wielce zagmatwanej sprawy. Jak dowiadujemy się z pisma skierowanego do kamery, Kwiatkowski pozostawał na stanowisku przez czternaście lat. W tym czasie w zarządzie miejskim doszło do uchybień – jak zwykle się eufemistycznie określać niedobory kasowe (*verschiedene Defecten*). W 1788 r. rozpoczęło rozprawę przed sądem starościńskim, zakończoną w marcu 1791 r. – oblatowano w aktach miejskich. Sprawa została zakończona według magistratu (i Blessa) dekretem intromisyjnym (wprowadzającym w stan posiadania). Syndyk stwierdzał, że miasto było w posiadaniu posesji od 1788 r. – bez żadnych przeszkód z niczyjej strony. Jednocześnie ponosiło koszty związane z utrzymaniem, opłatami i naprawami. Według Blessa baron von Kloch, który niezwłocznie po podpisaniu aktu kupna sprzedaży przystąpił do rozbiórki budowli, nie miał do tego prawa. Mieszczanie – głosem swego przedstawiciela – prosili, by pod groźbą

⁴⁴ *Sieradz. Dzieje miasta*, t. 1: *Sieradz. Dzieje miasta do 1793 roku*, red. Z. ANUSIK, Łódź–Sieradz 2014, s. 305–306, 318, 358–359, 364.

⁴⁵ Funkcji tej nie należy utożsamiać z burmistrzem policyjnym; w tym czasie w Sieradzu był nim niejaki Quade. Sam Bless pełnił swe obowiązki ponadto w Burzeninie i Złoczewie.

surowych kar zabronić mu dalszego rozporządzania sporną własnością. Postulowali jak najszybszy powrót do stanu pierwotnego⁴⁶.

O konflikcie w Sieradzu poinformowano monarchę. Fryderyk Wilhelm III nakazał generalnemu audytorowi (Georgowi Wilhelmowi Cavanowi) przeprowadzenie dochodzenia w tej sprawie⁴⁷. Zadanie to w terenie powierzono niejakiemu Kuchmannowi – pełniącemu obowiązki audytora w pułku huzarów ks. Eugena Wirtemberskiego. Nad całością, z polecenia króla, miał sprawować nadzór minister prowincji Carl von Voss (Charlottenburg 23 sierpnia 1798). Władcę interesowało, czy von Kloch nabył posiadłość w dobrej wierze (*bona fide gekauft habe*), oraz czy sprzedający posiadał prawo do dysponowania sporną nieruchomością.

Wyboru Kuchmanna dokonano ze względu na fakt, że poszczególne szwadrony pułku ks. Wirtemberskiego, w którym był audytorem, stacjonowały w miastach departamentu kamery kaliskiej, w niewielkiej odległości od Sieradza. Jednocześnie radcy Küntzelowi z Sieradza poruczono nadzór nad całością – z zadaniem skrócenia czasu postępowania⁴⁸. Jak się zdaje, niewiele to pomogło, gdyż od końca grudnia Cavan wielokrotnie informował ministra Vossa o kłopotach z wysyłką akt. Wszystko to wywołało lawinę pism. Na przebieg dochodzenia miały zapewne wpływ relacje między stronami. Ostatecznie całość materiału dowodowego dotarła do Berlina 3 lutego 1799 r. Nie znamy sentencji wyroku. Wiadomo, że sporna posesja pozostała w rękach von Klocha. Takie rozstrzygnięcie nie satysfakcjonowało magistratu Sieradza: do końca panowania pruskiego wnoszono skargi (1800, 1804, 1806)⁴⁹.

⁴⁶ AGAD, GD SP VI, sygn. 2956, k. 7–8. Posiadamy odpis pisma Blessa, potwierdzony 23 VI 1798 przez audytora.

⁴⁷ Generalny Audytoriat (*Generalauditoriat*) – powołany w 1718 r. urząd skupiający nadzór nad wymiarem sprawiedliwości w armii pruskiej, *vide*: J.H. BOLTE, *op. cit.*, s. 87–88. W okresie, gdy rozpoczęła się sprawa von Klocha, na czele tego urzędu stał G.W. Cavan (1739–1804) – to on prowadził korespondencję z królem i Vossem. W marcu 1799 r. w związku z zarzutami o sprzeniewierzenie został zawieszony rozkazem gabinetowym i osadzony w berlińskim Hausvogtei, *vide*: R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten 1740–1806/15*, Bd. 1, München 2009, s. 169.

⁴⁸ AGAD, GD SP VI, sygn. 2956, k. 1.

⁴⁹ O natężeniu sporu świadczy fakt, że akta tej sprawy przekazane do Berlina stanowią dwa tomy, zawierające odpowiednio 68 i 18 kart. O złych relacjach między urzędnikami a wojskowym świadczą dwa tomy sprawy o zniesławienie (*Injurien Klage*) w której urzędnicy (Bless, Quade) oraz stojący na czele powiatowej komisji sprawiedliwości Küntzel występowali przeciwko von Klochowi

Końcowy etap pobytu batalionu von Klocha w Sieradzu stał pod znakiem zbliżającej się wojny z Francją i gorączkowych przygotowań do tego starcia. Ostatecznie, jak i większość konsystujących w prowincji oddziałów, fizylierzy opuścili miasto latem 1806 r. Walczyli pod Auerstedt 14 października, większość skapitulowała następnego dnia pod Zottelstedt, nieliczni ścierali się jeszcze w listopadzie z Francuzami pod Lubeką, by ostatecznie złożyć broń pod Ratekau (7 listopada). Inaczej potoczyły się losy żołnierzy zakładów batalionowych – tych skierowano do Gdańska, gdzie walczyli w obronie twierdzy jako artylerzyści⁵⁰. Tym samym zakończył się pobyt żołnierzy pruskich w Sieradzu. Jeszcze przez pewien czas interesy wiązały z tym miastem barona von Klocha. Ostatecznie – w 1816 r. sprzedał on swoje posiadłości.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Zespół: Generalne Dyrektorium Prus Południowych

III – sygn. 173.

VI – sygn. 2948, 2956, 3128.

IX – sygn. 113, 231.

Archiwum Państwowe Łódź Oddział Sieradz

Notariusz Pstrokoński, sygn. 7.

Tajne Archiwum Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego Berlin-Dahlem

II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, III, Nr 181.

– odpowiednio 58 i 20 kart. Kwiatkowszczyzna pozostawała w posiadaniu von Klocha do 1816 r. Wtedy to baron przyjechał do Sieradza z Rybnika, gdzie zamieszkiwał, i sprzedał posiadłość Augustowi Hoierowi (dzierżawcy majątku Zduńska Wola). Niedługo potem ten zbył je Ignacemu Kosińskiemu, kontrolerowi kas podprefektury szadkowskiej, następnie obwodu wieluńskiego. W 1817 r. właścicielem Kwiatkowszczyzny był już Stefan Złotnicki – komisarz delegowany obwodu sieradzkiego. Nie dość na tym: jeszcze w tym samym roku przeszła ona na własność Antoniego Łubkowskiego, poborcy obwodu sieradzkiego.

⁵⁰ *Die Kampfhandlungen der brandenburgisch-preussischen Armee 1627–1807...*, s. 182.

Źródła drukowane

- Bolte J.H., *Anleitung zur Kenntniss des öffentlichen Geschäftsganges in den preussischen Staaten*, Berlin 1804.
- Das Jahr 1793. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Organisation Südpreußens*, Hrsg. R. Prümers, Poznań 1895.
- Die Kampfhandlungen der brandenburgisch-preussischen Armee 1627–1807. Ein Quellenhandbuch*, oprac. G. Gieraths, Berlin 1964.
- Holsche A.C., *Geographie und Statistik von West-, Süd und Neu- Ostpreußen*, Bd. 2, Berlin 1804.
- Kitowicz J., *Pamiętniki, czyli historia Polska*, oprac. P. Matuszewska, Warszawa 1971.
- Patent Obwieszcający względem rozporządzeń Justycji Duchownej i Świeckiej w Prowincjach posiadanych dotąd do Korony Polskiej a teraz przez Najjaśniejszego Króla Imć Pruskiego w posesję zabranych województw...*, Berlin 16 IV 1793.
- Reglement für die Königl. Preuß. leichte Infanterie*, wyd. Deckert, Berlin 1787.
- Wąsicki J., *Opisy miast polskich lat 1793–1794*, cz. 1–2, Poznań 1962.

Opracowania

- Anusik Z., *Władze Sieradza po uchwaleniu Konstytucji 3 Maja 1793 r.*, [w:] *Sieradz. Dzieje miasta do 1793 roku*, red. Z. Anusik, Łódź–Sieradz 2014, s. 351–353.
- Bussenius I.Ch., *Die preussische Verwaltung in Süd- und Neuostpreussen*, Heidelberg 1960.
- Droysen J.G., *York von Wartenburg. Ein Leben preussischer Pflichterfüllung*, Essen [b.d.].
- Herbst S., *Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 roku*, Warszawa 1983.
- Janik M., Nowak T.M., Żerek-Kleszcz H., *Bedoń – dzieje miasta do 1939 roku*, Łódź 2009.
- Jany C., *Geschichte der Preussischen Armee vom 15 Jahrhundert bis 1914*, Bd. 3, Osnabrück 1967.
- Knötel H., *Handbuch der Uniformkunde*, Hamburg 1937.
- Kosim J., *Okupacja pruska i konspiracje rewolucyjne w Warszawie 1796–1806*, Wrocław i in. 1976.
- Lyncker A., *Die altpreussische Armee 1714–1806 und ihre Militärkirchenbücher*, Berlin 1937 (= Lyncker A. von, *Armia pruska 1714–1806*, Oświęcim 2012).
- Łukasiewicz D., *Sarmatyzm i Prusy na przełomie XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2015.
- Ruszkowski A., *Pożary*, [w:] *Leksykon Miasta Sieradza*, red. S.T. Olejnik, Sieradz 2006, s. 275.

- Sieradz. *Dzieje miasta*, t. 1: *Sieradz. Dzieje miasta do 1793 roku*, red. Z. Anusik, Łódź–Sieradz 2014.
- Sommer H., *Posen als militärischer Standort in südpreussischer Zeit*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen” 1911, Jg. 26, 1. Halbband, s. 6–89.
- Sommer H., *Preussische militärische Standorte im Posener Lande, in Westpreussen und Oberschlesien* (Sonder-Abdruck aus Heft 25 der Deutschen Wissenschaftl. Zeitschrift f. Polen), Poznań 1933, s. 51–67.
- Straubel R., *Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten 1740–1806/15*, Bd. 1, München 2009, s. 169.
- Szymkiewicz S., *Warszawa na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle pomiarów i spisów*, Warszawa 1959.
- Topolski J., *Rozwój absolutnego państwa pruskiego i rola Prus w rozbiorach Polski*, [w:] *Węzłowe problemy dziejów Prus XVII–XX wieku*, red. G. Labuda, Poznań 1971, s. 39–55.
- Unruh G.Ch., *Widerstand einer Stadt gegen die Garnison in in südpreussischer Zeit (Unruhstadt 1795/9)*, „Grenzmärkische Heimatblätter” 1938, H. 1, s. 18–53.
- Wąsicki J., *Powstanie kościuszkowskie w Wielkopolsce*, Poznań 1957.
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806*, Wrocław 1957.
- Wiszińska-Kluba M., *Insurekcja kościuszkowska w Sieradzkim*, [w:] *Leksykon Miasta Sieradza*, red. S.T. Olejnik, Sieradz 2006, s. 112–113.
- Włodarczyk Z., *Na przełomie epok. Radomsko pod panowaniem pruskim (1793–1806)*, Radomsko 2015.
- Włodarczyk Z., *Nadzór nad miastami w departamencie kamery kaliskiej Prus Południowych. Inspekcje podatkowe*, „Rocznik Wieluński” 2002, t. 2, s. 176–188.
- Włodarczyk Z., *O więzieniu sieradzkim*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2012, nr 4 (108), s. 56–57.
- Włodarczyk Z., *Próba likwidacji klasztoru oo. Franciszkanów w Wieluniu w dobie tzw. Prus Południowych*, „Rocznik Wieluński” 2004, t. 4, s. 181–184.
- Włodarczyk Z., *Siedziby kamer wojenno-ekonomicznych w Prusach Południowych (1793–1806)*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny” 2002, t. 8/9, s. 83–89.
- Włodarczyk Z., *Sieradz pod panowaniem pruskim (1793–1806)*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2009, nr 4 (96), s. 6–8.
- Włodarczyk Z., *Wieluńskie w dobie Prus Południowych 1793–1806*, Wieluń 2005.
- Włodarczyk Z., *Wojsko w mieście. Żołnierze Hohenzollernów w Prusach Południowych (1793–1806)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2019, t. 103, s. 73–88.
- Żerek-Kleszcz H., *Wieluń w latach 1580–1792 na tle dziejów Rzeczypospolitej*, [w:] *Wieluń. Monografia miasta*, t. 1: *Wieluń. Dzieje miasta do 1792 roku*, red. A. Szymczak, Łódź–Wieluń 2011, s. 227–264.

Zdzisław Włodarczyk

PRUSSIAN ARMY IN SIERADZ (1793–1806)

Summary. South Prussia – the province created from the lands seized as a result of the Second Partition of Poland (1793) immediately became an integral part of the Hohenzollern monarchy. Immediately, changes began to be made in the way it was managed, striving to resemble the so-called “Old provinces”. In many cities and towns, smaller or larger military units were located – this also applies to Sieradz. Initially, these were small formations. The outbreak of the Kościuszko Uprising in South Prussia and the successes of the insurgents (including the short-term capture of Sieradz) made the Prussians aware of the need to strengthen their military presence in the province. After the end of the uprising, the fusilier battalion No. 8 was deployed in the city. Several hundred soldiers were constantly staying here, many of them with families, which had an impact on the ethnic face of the small town. For many years, the atmosphere of mutual relations was enlivened by the conflict between the battalion commander and the city authorities. Baron Franz Leopold von Kloch, upon his arrival in the city, purchased the property that used to belong to the late Mayor Antoni Kwiatkowski. In the opinion of the townspeople it happened without their rights, because due to his debts, the house became the property of Sieradz. The magistrate took legal action, and the whole matter was not completed until 1816. The highest factors, including the king himself, were interested in the course and results of the dispute. The departure of most of the army to the war with Napoleonic France (1806) ended the stay of the fusiliers in Sieradz.

Keywords: South Prussia, Sieradz, XIX century, colonel von Koch, Prussian army, fusilier battalion No. 8, army